

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת לך לך, תשס"ז
מספר 676

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חסד לאברהם

הפסוק במיכה ז: כ - "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר- נשבעת לאבותינו מימי קדם", פותח מסורת ארוכה שבה נקשרת מידת החסד לאברהם.¹ מובן שבסיס הרעיון הוא סיפורים מחיי אברהם בספר בראשית, ולעתים קרובות מביאים לראיה את סיפור הכנסת האורחים בפרק י"ח. אך רישומו של הסיפור הזה מתפוגג קמעה כשעד מהרה מתברר לקורא שגם לוט, בן אחיו של אברהם, זריו ולהוט אחרי עשיית חסד כזאת, והוא אף נכון לשלם מחיר כבד עבורה (ראה פרק יט).² יתרה מזו, להיטותו של אברהם לקבל אורחים ניתנת להתפרש כרצון להפגת שעמום ולקבלת מידע על הנעשה בעולם הרחב, בשל ריחוקו מן האירועים המרכזיים המסעירים את הארץ.³

להלן נראה שהגדרת אברהם כבעל חסד עולה בבירור כבר מסיפורים בפרשת 'לך לך', ואין היא תלויה בפרק י"ח בלבד. אך לשם כך נפנה תחילה למגילת החסד, מגילת רות.⁴ בעז הגדיר את בואה של רות לגורן בלילה ובקשתה שיישאנה לאישה 'חסד': "ויאמר ברוכה את' לה' בתי היטבת' חסדך האחרון מן-הראשון לבלתי-לקח אחר' הבחורים אס-דל ואם-עשיר" (רות ג:י). במקום לראות בהתנהגותה התנהגות נואשת הפורצת את גבולות הנורמה החברתית, מאיר אותה בעז באור הטוב ביותר, כמי שכל אפשרויות הנישואין פתוחות לפניה, והיא מיטיבה עמו כשהיא בוחרת בו דווקא. אלא שרות אינה סחורה מבוקשת בשוק הנישואין, ולפתחה אין מחכים המוני מחזרים.⁵ בדבריו בעז הוא שעושה עם רות את הגדול שבחסדים: מעניק את החסר לה בלי להשפילה, ונותן לה להרגיש שהיא הנדיבה ולא הנצרכת.

עתה נפנה למונח 'חסד' אצל אברהם. כשאברהם מבקש משרה לכנותו 'אח' כדי להציל את חייו, תביעתו נראית לגיטימית ומזערית, וראוי היה לצפות מבן זוג לפעול כך למען בן הזוג השני. אף על פי כן אברהם מגדיר את המעשה 'חסד': "ויקהי פאשר התעו אתי א-להים מבית אבי ואמר לה' זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל-המקום אשר נבוא שמה אקרי-לי אחי הוא (כ: יג).

אם נקרא את סיפור המעשה על פי התובנה שהעלינו ממגילת רות יתבארו הדברים היטב: הכתוב בבראשית יב: יג אומר שאברהם מציע לשרה להתחזות לאחותו: "למען ייטב לי ... ותיקה נפשי בגללך". בכך הפך אברהם את היוצרות. הוא חרד לכבודה של שרה, אבל מעמיד פנים שאין זאת הבעיה כלל אלא הסכנה הנשקפת לחייו, אף שהסיכוי שאברהם ייהרג בגללה קטן פי כמה מהסיכוי שכבודה יחולל, בין שיסולק מן הדרך כדי שלא יפריע, בין

¹ אחד המקורות הראשונים: "דרש רבא, כל מי שיש בו שלש מדות הללו, בידוע שהוא מזרעו של אברהם, רחמן ובישן וגומל חסדים; בשלמא גומל חסדים, שנאמר 'תתן אמת ליעקב חסד לאברהם'" (מסכת כלה רבתי פרק ט הלכה ו).

² אף אם נטען שלוט למד מאברהם דודו לפתוח את ביתו לפני זרים, הרי אין די בזה כדי לאפיין את אברהם במידת החסד, שכן מעשהו של לוט נראה גדול משל אברהם. אברהם חי בבדידות חברתית ויכול לנהוג כעולה על רוחו, ואילו לוט חי בסביבה שבה נורמות ההתנהגות כלפי אורחים אינן כשלו. ראה המשך האירועים באותו פרק, ובדברי יחזקאל (טז:מט): "הנה-זה הנה עון סדם אחותך גאון שבעת-לחם ושלל השקט הנה לה ולבנותיה יד-עני ואביון לא תחזיקה".

³ ריחוק זה נראה בבירור מן העובדה שנפילת לוט בשבי תיוודע לו לאחר זמן ניכר, והלוחמים שתקפו את ערי ככר הירדן ושבו את לוט הרחיקו צפונה לדמשק בטרם הדביקם אברהם, אף שאברהם וחניכיו קלי רגליים במסעם, שלא כמו כדרלעומר ואנשיו הנוהגים עצמם שבויים ועמוסים בשלל.

⁴ כדברי ר' זעירא ברות רבה ב: "המגלה הזאת, אין בה לא טומאה ולא טהרה, לא איסור ולא היתר, ולא נכתבה אלא ללמדך כמה מתן שכר טוב לגומלי חסדים".

⁵ היא בת לעם אחר, זרה במקום, חסרת אמצעים, ללא משפחה תומכת, ולאחר עשר שנות עקרות יש סיכוי קטן מאד שתלד ילדים, אם תינשא שוב. לבד מזאת אין היא מצוינת ביופי שיש בו כדי לחפות על חסרונותיה האחרים. אף התכונה המייחדת אותה - נאמנותה לחמותה הקודמת, יכולה להיות לה לרועץ בשוק הנישואין!

שלא. אדרבה, אם אמנם קיימת סכנת נפשות לאברהם, הלוא הסכנה הרובצת לפתחה של שרה גדולה מזו, שכן אישה מדהימה ביופיה וחסרת מגן היא טרף נחשק לכל חומס ואלים.⁶ במקום להדאיג את שרה במחשבות על גורלה, אברהם מעמיד פנים שהחרדה היחידה המדירה שינה מעיניו היא חרדה קיומית ובסיסית לשלומה הוא.⁷ הוא מתחנן לשרה שתעשה עמו חסד בכך שתקראהו 'אח', כשלאמתו של דבר הוא העושה עמה חסד, כי אברהם מחפש דרכים למזער את סכנת הילקח שרה מעמו. אם יחשבו החושקים בה שהוא אחיה, יפנו אליו, לבקש את ידה, כמנהג אותם הימים (ראה בר' כד), והוא יוכל לדרוש מוהר מוגזם שרוב האנשים אין ידם משגת. אז ינהל משא ומתן ממושך ומייגע, ובינתיים יחפש דרכים לעקור מושבו מן המקום. כמובן, כל זה איננו אפשרי אם יהרגוהו.

כיוון שאברהם מציג עצמו כדורש טובתו בלבד, עורר עליו את בוזם של קוראים רבים, בעיקר בעת החדשה,⁸ שאינם יודעים לקרוא קריאה מדוקדקת לא את הפסוקים ולא את ההוויה החברתית⁹ שהפסוקים מתארים,¹⁰ אך על הקורא הנבון להעמיק במשמעות המעשה.

אירוע אחר שבו אברהם מוכן ליטול על עצמו גינוי של קורא לא נבון הוא יחסו למלך סדום. כאשר מלך סדום מציג דורש: "תן לי הנפש והרכש קח לך" (יד: כא), אברהם מגיב בתקיפות ובתוקפנות לא מוצדקת: "הַרְמַתִי יָדִי אֶל ה' אֵל עֲלִיּוֹן לְגַה שָׁמַיִם וְאֶרֶץ, אִם מְחוּט וְעַד שָׁרוּף נֶעַל וְאִם אֶקַח מִכָּל אֲשֶׁר לְךָ וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשִׂיתִי אֶת אֲבָרָם." (שם כב: כג).

אברהם מאשים את מלך סדום בהתנהגות שלילית בעתיד, שמא יתפאר שהוא מקור עושרו של אברהם. תגובתו של אברהם חורגת מכל פרופורציה לבקשת מלך סדום. אמנם הבקשה מחוצפת וסותרת את כל כללי המלחמה הבינלאומיים,¹¹ אך אין סיבה להטיל על המלך אשמה שעוד לא נולדה! אלא שבתגובתו אברהם מכסה את חוצפתו של מלך סדום בחוצפתו הוא, כי הוא מבין את המצוקה ואת ההשפלה של מלך סדום. אברהם מעמיד פנים שכבודו הוא המוטל על כף המאזנים ולא כבודו של מלך סדום. יתרה מזו, אברהם מיד כובל את ידיו הוא בשבועה בשם א-ל עליון, כדי לא לאפשר בשום פנים את הרושם שמא נדיבותו היא מעושה, וצריך להפציר בו שיאיל' לקחת מן השלל המגיע לו. השבועה של אברהם מאפשרת למלך סדום ליהנות מרכושו האבוד בלב שלם, בלי לחוש את העליבות של הנצרך לחסד הזולת.

קריאת סיפור הכנסת האורחים של אברהם בבר' י"ח ברוח הדברים שאמרנו עד עתה, תראה את ההבדל העקרוני בין מעשה האירוח של אברהם לזה של לוט. רק אברהם אומר "אם-נא מְצַאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ" (יח: ג), שמשמעו

⁶ ראה דבריו הנכוחים של רד"ק לבר' יב: יב - "ולא ירא שיאנסו אותה ממנו וישכבו עמה, כי אם יעשו זה פעם אחת, לא יעשו פעמים רבות ... כי זה יהיה חמס רב וחמס תמידי, לא יסבלו אנשי העולם. אבל להרוג אותו, אינו אלא פעם אחת, ואחר כן תהיה מופקרת להם בלא חמס ... וזוהו פחד אברם, ולא סמך על הבטחת הא-ל שהבטיחהו, כי אמר: שמא יגרום החטא ... וכן ראוי לכל צדיק, שלא יסמוך במקום סכנה על הנס, וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל".

⁷ לבד מזה, המלים "למען ייטב לי בעבורך", שמקבילות במשמען ל"וחיתה נפשי בגללך", אינן מכוונות להטבה כלכלית, אף שהן ניתנות להתפרש גם כך, כפי שמשמע מן ההמשך (פס' טז). ראה י"מ עמנואלי, **ספר בראשית; הסברים והארות**, תל אביב 1984, עמ' 191. הדוגמאות שהוא מביא הן: דברי יוסף לשר המשקים על שחרורו מבית הסוהר: "כאשר ייטב לך" (בר' מ: יד); דברי ירמיה לצדקיה המפחד פן יהרגוהו הבבלים: "וייטב לך ותחי נפשך" (יר' לח: כ). בדומה לדברי אברהם ה'הטבה' משמעה הצלת הנפש. ואכן גם לא סביר שאברהם יחשוב קודם על רווח כלכלי ורק אחר כך ייזכר בסכנת הנפשות שבה הוא נתון. וכבר פירש רד"ק: "למען יטב לי פירושו וחיתה נפשי ... בעבורך ובגללך; ... וה'טובה' - שלא יהרגו אותי, כי לא נתכון אברם שיעשו עמו טובה אחרת. אעפ"י שאמר 'ולאברם הטיב בעבורה' (שם: טז), הוא לא נתכון לכך; חלילה לו שיתכבד בקלונה כי קלונה יהיה קלונה. והטובה ההיא שהטיב לו פרעה, לא ישרה בעיניו, ולא היה מקבלה, לולי שהיה בארצו, והיה מפחד ממנו אם יעשה דבר שלא ברצונו ... כי טוב עין היה, ומסתפק במה שנתן לו הא-ל" (נוסח דברי רד"ק ע"פ מקראות גדולות 'הכתר'). השימוש במלים "למען ייטב לי בעבורך" גורם להסתת דעת מהאיום על חיי אברהם, כדי שלא לצער את שרה ולהדאיגה. ייתכן שלזה רומז המדרש בבר"ר מ, ד: "ב' בני אדם היו עיקר ועשו עצמן טפילה ונעשו טפילה: אברהם וברק ... אברהם היה עיקר: ויקח אברהם את שרי אשתו, עשה עצמו טפילה: 'אמרי נא אחותי את', ונעשה טפילה לה: 'ולאברם הטיב בעבורה'.

⁸ ראה למשל: י' מזור, **"Where Biblical Aesthetics Meets Moral Criticism"**, בית מקרא מא, א (תשנ"ו), עמ' 78-100.

⁹ בסדרת הפרשנות היוקרתית ICC מפרש ג' סקינר בחוסר הבנה מוחלט את הדילמה של אברהם ושרה: להחליט בין כבודה וטובת הנאה לו אם תאמר שהיא אחותו, ובין ביטחון לחייה וסכנה לחייו אם תוכר כאשתו, כאילו אין כבודה בסכנה אם הוא נהרג, וכאילו אין ממש באיום על חייו (ראה עמ' 249 במהדורה השנייה של הפירוש לבראשית).

¹⁰ כמה מן הפרשנים הללו נתלים בביקורת שביקר רמב"ן את אברהם בבר' יב: י: "ודע, כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה, שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בא-להיו שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, 'כי יש כח בא-להים לעזור ולהכשיל' (דהי"ב כה: ח). גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה מתחלה מפני הרעב - עון אשר חטא (ע"פ ה' יב: ט), 'כי הא-להים ברעב יפדנו ממות' (ע"פ איוב ה: כ); ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה, במקום המשפט שמה החטא (ע"פ קה' ג: טז) (נוסח דברי רמב"ן ע"פ מקראות גדולות 'הכתר'). פרשנים אלה אינם נותנים את דעתם להבדל בין ביקורתו לביקורתם. טענת רמב"ן נגד אברהם עניינה חוסר ביטחון מספיק באלוקים, ובוודאי אין רמב"ן רואה בו מי שמבקש להתעשר בזכות אשתו. רמב"ן עצמו רומז בפירושו לבר' יב: ו, כי הוא מחפש הסבר לאירועים בחיי אברהם בשיטת 'מעשה אבות סימן לבנים', ופחות מזה מטרידה אותו השאלה המוסרית. עובדה היא שאין הוא מגנה את אברהם בפרק כ' כשאברהם חוזר על המשגה הזו בגרר. ברור שהיה על רמב"ן להגיב בסיפור אבימלך, שכן שלא כחוקרים המודרניים הוא סבור ששרה אכן נלקחה פעמיים לארמונות מלכים. לשיטת רמב"ן היה נדרש אז גינוי חריף משניתן, שכן אברהם נהג כמי שלא למד כל לקח מאירועי העבר. אך אין רמב"ן טוען דבר נגד אברהם ולא נגד יצחק שאחז מנהג אביו בידיו כמובא בבראשית כ"ו.

¹¹ מלך סדום הפסיד בשדה הקרב, וכל רכושו נפל שלל לצבא הכובש של אמרפל וחבריו. כיון שאברהם הביס לאחר מכן את צבא אמרפל התוקפן, הוא מחזיק בשלל ברין. בטענה כזאת דחה יפתח את תביעתו של מלך עמון לקבל אדמה שישראל כבשה מידי סיחון האמורי, אך לפני כן השתייכה לעמון. ראה במדבר כ"א; שופטים י"א.

בלשון ימינו: עשה לי טובה. בכך אברהם מציג את האירוח כמעשה חסד שהאורחים עושים עמו ולא הוא עִמָּם, ועל כן האורחים יכולים להיעתר ברוחב לב לבקשתו, בלי להרגיש שהטריחו את מארחם יתר על המידה. הרגשה זאת מוצדקת גם משום שהם נענו לארוחה קלה של פת לחם ומים, ולא לעוגות, לחמאה ולפר מרבק שהכין להם אברהם בסופו של דבר.¹²

אין ספק, אם כן, שאברהם הוא אביהם של גומלי החסדים האמיתיים בעולם הזה, המאפשרים לאדם ליהנות מן החסד בלי להרגיש נצרך. זהו החסד שאין בלתו, מעין החסדים שעושה עמנו הבורא בכל עת ובכל שעה, ואותם אנו מקבלים כזכותנו הטבעית, בלי שנתהה מדוע אנו זכאים לכך.

יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך
מפעל מקראות גדולות 'הכתר'

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹² ראה את ההבנה הפסיכולוגית הדקה בנפש האורח שעמד עליה בן זומא: "אורח טוב מהו אומר - כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח - לא טרח אלא בשבילי. אבל אורח רע מהו אומר - מה טורח טרח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי, כל טורח שטרח בעל הבית זה - לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו" (בבלי ברכות נח ע"א). אברהם נוהג בדרך שבה אף אורח רע לא יוכל לגנותו, שכן מלכתחילה הוא מצהיר שהאירוח הוא למענו ולא למען האורח.